

Toprak Reformunun tarihi temelleri

Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

Toprak hukuku ve tasarrufu meselelerinin tarihi seyrini incelediğimiz bundan evvelki yazılarımızda, özellikle, arz-ı memleket denilen miri yani devlete ait toprakların dirlik sahipleri (sahib-i arz) ile çiftçi (reaya) arasındaki münasebetleri üzerinde durmuş, mahlul bir arazinin tapu resmi karşılığında kimlere ve ne şekilde verilebileceği hakkındaki kanun ve içtihatları özetlemiş toprağa muhtaç çiftçiler dururken sipahinin ve umumiyetle dirlik sahibinin, kanun ve devletin kendisine tanıdığından fazla bir toprağı uhdesine geçiremeyeceğini bildirmiştir.

Şimdi, XVI. yüzyılda kanun koyucu durumunda bulunan Ebussuud efendinin, başka bir konudaki görüşünü açıklayalım; Çiftçinin tasarrufunda olan tarlaların bazısını ziraat etmiyerek çayırılık yapması ve bir yıl hasıl olan çayır ve otluğunu biçerek bundan faydalanması, fakat miri (devlet) tarafından buna ihtiyaç hasıl olduğu takdirde bu tarlaların reayadan alınmasının caiz olup olmadığı sorusunu Müfti şöyle cevaplandırmaktadır: Bunlar arz-ı memleket olduğuna ve çiftçi de bunu işleyerek çektiği zahmetin karşılığında hakkını aldığına göre, üç yıl işlemiyerek tatil etmesi halinde elinden alınıp başka birisine verilmesi meşrudur. Tarlanın çayıra bırakılması tatil sayılır, çünkü, karşılığında ödediği resim (mukataa) tarlayı işliyerek ziraat etmekten hasıl olan öşre muadil olmaz ve mahsulün öşrü verildikten sonra geri kalan kısmın çiftçinin elinde kalması, ancak bir çalışma ve emek neticesinde elde edilen hububat veya diğer mahsuller için bahis konusudur. Bu itibarla reayanın emek harcamadan elde edeceği mahsul, öşrünü ödedikten sonraki kısmı bile, kendisinin hakkı değildir, böyle bir mahsüle devletin ihtiyacı olduğu takdirde el koyması caizdir. Sadece tasarruflarındaki tarlalar karşılığında tayin olunan resmin (harac-ı muvazzaf) bir mikdarı üzerlerinden kaldırılır.

17. Yüzyıldaki sorunlar

Toprak hukuku ve tasarrufunun XVII. yüzyılda da çeşitli anlaşmazlıklara konu olan sorunları, bu vesile ile konulan kanunlar ve uygulamaları olmuştur. Bunlardan bazı tipik örnekleri şöyle sıralıyabiliriz:

1 - Bir adam şehir yakınında bir parça boş yerin etrafını çevirerek içinde sahib-i arz yani o arazinin ait olduğu dirlik sahibi marifetiyle, ağaç yetiştirmek, bina yapmak ve davarlarını barındırmak suretiyle imar ve tasarruf etmiş iken ölmüştür. Şimdi mesele adamın bu yerdeki emlakinin diğer yerlerdeki gibi evladına intikal edip etmeyeceğidir. Zamanın kanun koyucusu, seyhülislam Pir Mehmed efendi, bu arazinin veraset yoluyla intikal edemeyeceğini, sadece arazi üzerinde ihdas edilen binaların ve dikili ağaçların evladına intikal edebileceğini bildirmiştir.

II - 1623 tarihinde yürürlükte olan bir kanunda ifade edildiğine göre, toprak tasarruf edenlerden birisi herhangi bir varis bırakmadan ve ortağı da bulunmadan öldüğü zaman arazisi köy halkından ihtiyacı olan ve talip bulunan kimselere, başkasının verdiği tapu

harcı karşılığında verilecek, köy haricinden birisine verilmeyecektir. Ancak, sipahi (sahib-i arz) bu araziyi hiç bir suretle ne kendisi tasarrufuna geçirebilecek ne de oğluna veremeyecektir.

III - Yeri vakıf olan araziden, ya da miri topraklardan herhangi bir tarla veya çayır tapuya verileceği yani tasarruf hakkı bir çiftçiye tefviz edileceği zaman, diğer yandan, herhangi bir kimse dağdan yer açmak istediği, yahut da, iki kişi yerlerini karşılıklı olarak değiştirmeye karar verdikleri hallerde bu gibi işlemlerin sahib-i arz marifetiyle yapılması ötedenberi kanun halinde iken sonraları bu konuda yolsuzluklar yapılmış, dirlik sahipleri bu gibi yerlerin mahiyetini bilmeden yani izinsiz tasarruf edildiklerine vakıf olmadan öşür ve resim aldıkları için müstesna hak sayılmış, halbuki bu tarihlerde (XVII. yüzyıl başları) 20 - 30 yıl mütemadiyen sefere giden timar sahiplerinin mağdur kalmaları da doğru olamayacağı düşünülerek bu haksızlığın giderilmesi cihetine gidilmişti. Devlet namına bu topraklarda sahib-i arz sıfatını taşıyan vazifeliler bundan sonra bu gibi yerleri müstahaklara tapu ile verecek, onların izni olmadan birbirlerine bir miktar para karşılığında ferağ ettikleri yerlerde de muhayyer olacak, dilerse kanuna göre tapu resmini alarak tasarrufa müsaade edecek, dilerse bu satışı feshedip bu araziyi eski sahiplerine tasarruf ettirecektir.

IV - Bu devir celali eşkiyalarının bütün memleketi kasıp kavurduğu, herkesi köyünden ve yerinden kaçmaya mecbur bıraktığı bir devirdi. İsyanlar bastırıldıktan sonra, 1610 sıralarında bu hususta da bir kanun çıkarılmış ve eşkiyanın köylerini basması neticesinde zorunlu olarak köylerinden firar edenlerin artık evlerine, yurtlarına dönmeleri ferman olunmuştu. Ancak, öteye beriye dağılan köylülerin yerleri üç yıldan fazla bir süre boz ve boş kalmakla bağ, bahçe ve değirmenlerinde evvelce takdir olunan öşür ve resimler verilememiş, sahib-i arz olanlardan bir kısmı ise bu gibi yerleri bazı mansıp sahiplerine veya başkalarına haksız olarak tapuya vermiş, yahut da bizzat fuzuli olarak kendi işgallerine geçirmişlerdi. İşte bu son kanun bu haksızlık ve müdahaleye nihayet veriyor, dönenlere yerleri, tarlaları iade olunuyor, sahib-i arza sonradan tapu harcı vererek bu yerleri tasarruflarına geçirenler ise ödedikleri parayı geri alarak fuzuli tasarruf ettikleri yerleri tekrar gerçek sahiplerine bırakıyorlardı.

Çiftlik kavramı

Bir çiftlik sayılan arazi, toprağın verimine göre değişirdi. İyi ve su basar 70-80 dönüm toprak bir çiftlik itibar olunduğu halde, orta verimli araziden 100 dönüm, az verimli yerlerden ise 130 dönüm toprak bir çiftlik idi. Eni ve uzunluğu kırkar adım olan yer bir dönümdü. Böyle bir yer ya bütün çift yazılmıştır ve iki öküzlük yerdir, daha az ise nim-çift (yarı çift), bundan azı ise ekilü-bennak denilen kategoriye girerdi. Bir çiftlik yeri parçalara bölerek çiftçilere dağıtmak, böylece aşırı kar sağlamak yasaktı. Bu türlü yanlış bir uygulamanın Kocaili sancağında vukubulduğunu örnek olarak haber veren kanunname, köy dışında herhangi bir suretle böyle yerlere mutasarrıf olanların topraklarına ZEMİN denileceğini, bunlardan da resm-i zemin denilen bir vergi talep olunacağını bildirmekte, bunun ise su basar ve pamuk biter iyi bir toprakta iki dönüme bir akçe, orta derecede bir topraktan üç dönüme bir akçe, aşağı derecede verimli

yerlerde ise beş dönüme bir akçe olduğunu ilave etmektedir. Bu konuda diğer bir uygulamanın da, mansıp sahiplerinin veya diğer askeri şahısların timar erbabının toprağında ziraat yaptıkları takdirde bu yerlerin öşür ve resimlerini verecekleri şeklinde olduğunu görüyoruz. Eğer bir yeniçeri eskiden bir raiyyetin yeri, dolayısıyla, tahrır esnasında sipahiye resim ve hasıl bağlanmamış bir arazi üzerinde değil de, kendisinin açıp imar ettiği bir toprağa tasarruf ederse yer - kulluğu denilen vergiyi vermeyip sadece öşür verecek, fakat öteden beri bir köylü raiyyetin yerini herhangi bir suret le tasarruf etmişse tıpkı onlar gibi hareket edecekti.

Toprak hukuku ve tasarrufu konusunda diğer bir mesele de, kışlak ve yaylak resimleri idi. Her kışlakta kalan ve yaylaya çıkararak yaylanın otundan ve suyundan faydalanandan haline göre vergi alınmak kanun idi. Otlak kanunu, hariçten koyunları ile otlak zamanında gelip burada kalanlardan eğer öşür ve resim gibi bir şey vermiyorlarsa, 300 koyun bir sürü sayılarak, iyi bir sürüden bir koyun almak, daha kalitesizlerden bir toklu almak otlak hakkı kanunu olmuştu. Mer'a yerlerinde hudut tayini yoktu. Eskiden beri davarların durup otladıkları yerler mer'a tarifi içinde idi. "Kadim" deyimi ise 40-50 yıl gibi nisbeten kısa bir zamanı değil, iptidası bilinmiyen çok eski bir zamanı kapsamakta bulunuyordu. Bütün otlakların alınıp satılması ve ziraat olunması kanuna aykırı idi, zira köy halkının hayvanlarına mera bulmak her şeyden önde geliyordu.

Sosyal Adalet

Şu kısa açıklamadan da anlaşılıyor ki, tarihimizde toprak hukukunda ve tasarrufunda sosyal adalet ilkeleri başta tutuluyor, haksız iktisaplara ve aşırı derecede bir araziyi bir elde toplayarak bir sömürme yolunun açılmasına yer verilmiyordu. Gerçi, Kanuni Sultan Süleyman devrinde bile, devlet adamları içinde geniş haslara sahip olanlar bulunuyor, Anadolu'da ve Rumeli'de muhtelif sancaklarda pek çok köyü, kalabalık kapusu halkının geçimini sağlamak üzere, uhdesinde bulunduranlara rastlanıyordu. Fakat bu, hiç bir suretle devamlı bir müessese durumunda olmamakta, sadece bir hizmet ve vazife karşılığında ve o vazife ve hizmeti gördüğü müddetçe muteber bulunmakta idi. Yanlış hareket ve suçları görülenler idam suretiyle cezalandırıldıkları vakit de bu geniş haslar mutad süreden önce yine asıl sahibine yani devlete intikal etmekte bulunuyordu. Anadolu beylikleri devrinden beri bir kısım vilayet ve sancaklardaki iki - başlı denilen toprak tasarrufu uygulamalarında ise, devlet, "malikane" olarak tanınan müktesep haklarda bile bir reform yaparak, "divani" hakkı adıyla kendi müdahalesini ve iştirakini kabul ettirmişti. Özet olarak söylemek gerekirse, bugün arzulan toprak reformunun tarihi temellerinde, devletin toplum yararına ve XX. yüzyıl anlayışındaki sosyal adalet ilkelerini gerçekleştirmesini mümkün kılacak, pek çok gerçekler yatmaktadır.